

طراحی جلد در صفحه‌های ۴۵ دور فارسی

مقدمه

لیبل‌ها و پاکت‌های صفحه‌های سنگی، تدریجاً به عرصه‌ای برای کاربرد گرافیک تبدیل شدند. گسترش چشمگیر گرافیک در طراحی جلد صفحه‌های ۴۵ و ۳۳ دور وینیل صورت پذیرفته و طراحان نام‌آوری نیز در این زمینه به عالم هنر معرفی شده‌اند. در این مقاله تلاش اولیه‌ای برای پرداختن به موضوع جلد صفحه‌های ۴۵ دور فارسی و رشد کاربرد گرافیک در طراحی آنها شده که امید است با مساعی بیشتر و گسترده‌تر پژوهشگران حوزه گرافیک، این موضوع به شکلی عمیق‌تر مورد بررسی و موشکافی قرار گیرد.

جلد صفحه‌های "آهنگ"

صفحه‌های "آهنگ" در زمره اولین نسل صفحه‌های ۴۵ دور فارسی می‌باشد که از سال ۱۳۳۷ شمسی در تهران ضبط و در آلمان تولید شده‌اند. نمونه‌ای از طراحی ثابت و یکسان رو و پشت جلد کاغذی صفحه‌های "آهنگ" را مشاهده می‌کنید که با تغییر در عکس سیاه و سفید هنرمند اصلی در روی جلد و ذکر جزئیاتی از قطعات ضبط شده در پشت جلد و حفظ چهارچوب اصلی طراحی (Art work) سایر جلدها نیز تولید شده‌اند.

نقش سازهای فرنگی در تم رو و پشت جلد صفحه‌های "آهنگ"، بی‌ارتباط با نوع موسیقی مورد ترویج این کمپانی نیست و بویژه فضای بخش عمده‌ای از اولین صفحه‌های "آهنگ" را آثار پیشکسوتان

موسیقی پاپ غربی در ایران تشکیل داده و یا قطعاتی است که ملهم از آن موسیقی برای تصنیفها و به عبارت بهتر، برای ترانه‌های فارسی ساخته شده‌اند. لوگوی "آهنگ"، متأثر از زیبایی نستعلیق ایرانی است و بعدها برای لیبل "آهنگ روز" نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. اساساً چاپ جلد این صفحه‌ها بصورت تکرنگ و برای رنگ‌های متعدد طراحی شده و تا کنون اطلاعاتی از طراح لوگو و جلد صفحه‌های آهنگ در دسترس نیست.

جلد صفحه‌های فیلپس

صفحه‌های فارسی ۴۵ دور فیلپس برای اولین بار در سالهای آخر دهه ۱۳۳۰ شمسی به بازار عرضه شدند که تصویر تنها نمونه یافت شده تا این هنگام توسط نگارنده، در ذیل درج می‌شود. این جلد مقوایی و چاپ هلند بوده و علاوه بر تصاویر خوانندگان برنامه کودک رادیو و ذکر اسامی آنها یعنی "بیژن پیرنیا"، "سیما بینا" و "فرهاد دولتشاهی" در روی جلد، فهرستی مشتمل بر سه صفحه دیگر از ترانه‌های ایرانی منتشره توسط کمپانی فیلپس را با قید شماره صفحه، ارائه می‌کند که وجود صفحه معروف و پرفروش "مرا ببوس" در صدر آنها، جالب توجه است و بعید نیست که صفحه فیلپس شماره ۱۲۱-۳۹۹ اولین صفحه فارسی فیلپس باشد.

نحوه استفاده از تصاویر و قرار گرفتن رنگ بر روی آنها یادآور جنبه‌هایی از پاپ‌آرت بوده و ویژگی گرافیکی نگارش و جانمایی Tehran Hit به گونه‌ای است که بعدها و در دهه ۱۹۶۰ میلادی بصورتی گسترده‌تر مورد توجه و کاربرد واقع می‌شود. برای متن فارسی پشت جلد نیز از حروف سربی و حروفچینی استفاده نشده و به میزان ممکن، هارمونی در نگارش متن فارسی پشت جلد و متن انگلیسی روی جلد مراعات شده و تنها استثناء مربوط به نام و مارک فیلپس است که فرم رسمی آن حفظ شده است. تشابه طراحی این جلد با صفحه‌های خارجی فیلپس دال بر احتمال ایرانی نبودن طراح است.

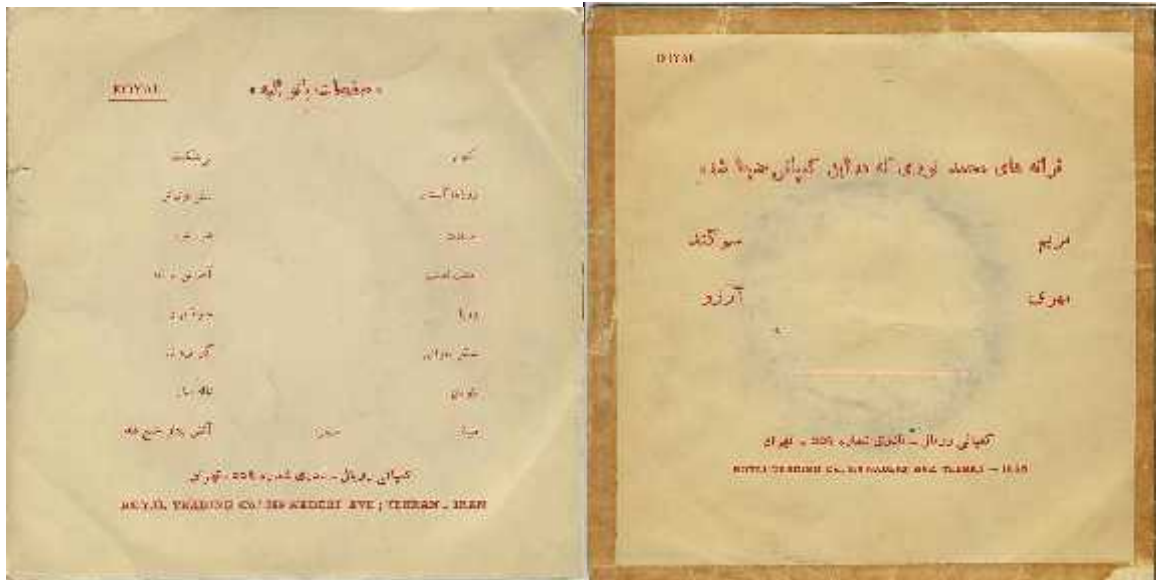

جلد صفحه‌های رویال

اولین نسل از صفحه‌های ۴۵ دور وینیل با لیبل "رویال" در ادامه صفحه‌های سنگی ۷۸ دور آن شرکت و عمدتاً با بازتولید همان آثار به بازار عرضه شدند که نمونه‌هایی از جلد سخت برای صفحه‌های نسل اول رویال در دسترس می‌باشد. جلد‌های اولیه نظیر جلد صفحه محمد نوری (پایین - راست) بصورت عکس تکرنگ چاپ شده‌اند و پس از چندی، از همراه کردن تصویر رنگین هنرمند و موتیف‌های گرافیکی بیشتر و درج لوگوی ۷ با سه ستاره بهره گرفته شده است که در جلد صفحه "الهه" (پایین - چپ) مشاهده می‌شود. نکته بسیار مهم ذکر اسم شرکت طراحی کننده جلد، به نام "آگهی مینیاتور" بر روی جلد صفحه مذکور می‌باشد. بخش قابل توجهی از جلد‌های رویال تا آخر این فرمت را دارند.

همانطور که در تصاویر زیر مشاهده می‌شود، از پشت جلد صفحه برای ارائه لیستی از آثار هنرمندی که عکس وی بر روی جلد وجود دارد، استفاده می‌شده است.

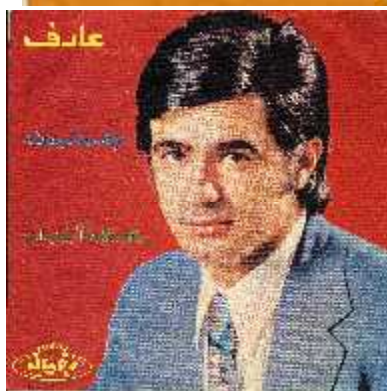
در طول دوره انتشار صفحه‌های ۴۵ دور رویال در اوایل دهه ۱۳۴۰ شمسی، تعداد قابل توجهی از صفحه‌ها بدون جلد مصور با عکس هنرمندان، منتشر شده و با جلد‌های عمومی مارک‌دار رویال و یا جلد‌های کاغذی سفید ساده به مشتریان عرضه می‌شده‌اند. نمونه‌هایی از جلد‌های عمومی رویال با ۴ نوع لوگوی متفاوت و تنوع گرافیکی آنها ذیلاً آورده می‌شود تا تصویری نسبی از تغییر و تحول در لوگوی بازرگانی رویال (که بعداً با نام شرکت صنعتی ترانه جایگزین می‌گردد) بدست دهد. حداقل هشت طرح متفاوت از لوگوی رویال بر روی جلد‌ها و لیبل صفحه‌های ۴۵ دور وجود دارد که فراوانترین آنها لوگوی رویال فارسی با دو بیضی و تاج می‌باشد که بازتولید بسیاری از صفحه‌های قدیمی‌تر نیز با لیبل‌های دارای این لوگو انجام یافته است.

یکی از ژانرهایی که تعداد قابل توجهی از صفحه‌های رویال را به خود اختصاص داده ترانه‌های فیلم-های فارسی است. عنصر اصلی طراحی جلد این صفحه‌ها در دهه ۱۳۴۰ شمسی، تصویری از فیلم و به ویژه هنرپیشگان اصلی آن می‌باشد و معمولاً اطلاعاتی از طراح جلد آنها در دست نیست.

دربین صفحه‌های فارسی ۴۵ دور رویال، ندرتا می‌توان صفحه‌هایی را یافت که به لحاظ گرافیکی دارای ویژگی ممتازی باشند. نمونه‌ای از آخرین جلد‌های چندرنگ رویال نیز درج می‌گردد.

جلد صفحه‌های آهنگ روز

یکی دیگر از لیبلهایی که پرداختن به گرافیک جلد‌های آن ضرورت دارد "آهنگ روز" است که در ادامه و استمرار لیبل "آهنگ" و با حفظ نسبی همان لوگو، حضوری طولانی و موثر در عرصه تولید صفحه‌های وینیل فارسی دارد.

برخی از صفحه‌های آهنگ روز (نظیر سری مخصوص گلها با لیبل زیتونی) فاقد جلد عکسدار بوده و از جلدی عمومی و دارای طرحی متأثر از کاشیکاری ایرانی، برای عرضه آنها استفاده می‌شده است.

اولین سری جلد‌های عکسدار آهنگ روز، دارای چاپ دورنگ هستند که بر روی اول آنها تصویری تک‌رنگ از صاحب اثر با حاشیه‌ای با رنگ دوم در چهار طرف عکس می‌باشند که در پایین جلد، اسم هنرمند و اسامی قطعات اجرا شده به‌همراه لوگوی آهنگ روز وجود دارد. در پشت جلد نیز

فهرستی از سایر صفحه‌های آهنگ روز با درج شماره صفحه، تم اصلی را تشکیل می‌دهد ضمن آنکه در باند پهن بالای پشت جلد که دارای رنگ دوم می‌باشد، مجدداً نام صاحب اثر، اسامی قطعات و لوگوی آهنگ روز و شماره صفحه وجود دارد.

با ادامه عرضه و تولید صفحه‌های "آهنگ روز"، کیفیت جلد‌ها نیز از همه جهت ارتقاء می‌یابد و استفاده از کاغذ دارای بافت و چاپ چهار رنگ، تنوع بیشتری در عکسهای مورد استفاده برای روی جلد ایجاد می‌شود. استفاده از عکس رنگی به صورت لب‌بر، تم اصلی گرافیکی جلد‌های جدیدتر را تشکیل

می‌داد که از فرم‌های گوناگون نظیر تصویر نزدیک چهره (کلوزآپ)، عکس در فضای آزاد، تصویر دسته جمعی و ... نمونه‌های متعددی مشاهده می‌شود. بنابر اظهار آقای "بابک چمن‌آرا" که مدیریت موسسه بتهوون (شرکت آهنگ روز) را برعهده دارند، عکاس اصلی عکسهای مربوط به لیبل آهنگ روز، آقای "خسرو معصومی" بوده‌اند.

ویژگیهای گرافیکی روی جلد برخی از این سری صفحه‌ها (مثل صفحه "قبیله لیلی" از "مهرپویا") ارتقاء می‌یابد و پشت جلد همه آنها، معرفی ۸ صفحه دیگر با از تصاویر کوچکی از روی جلد آنهاست که کاملاً مشابه طرح پشت جلد صفحه‌های خارجی تولید آهنگ‌روز با لیبل Top4 می‌باشد. ضمناً عکس پاکت مورد استفاده برای قراردادن صفحه‌های آهنگ روز ۴۵ دور خریداری شده توسط مشتریان نیز ذیلاً درج می‌شود.

جلد صفحه‌های وزارت فرهنگ و هنر

وزارت فرهنگ و هنر به مناسبت‌های گوناگون استفاده از رسانه صفحه را بکار گرفته است. بهترین-های این آثار، مجموعه‌ای مشتمل بر دکلمه اشعار چهره‌های برجسته‌ای از سراسر ایران فرهنگی نظیر فردوسی، عطار، هلالی، مولوی، امیرخسرو، حسن دهلوی، بیدل دهلوی، حافظ، قاری کابلی، عبیدی بنگالی، واقف لاهوری، اقبال لاهوری و خلیل (شاعر معاصر افغانی) است که با ساز تنهای هنرمندانی چون "هوشنگ ظریف" (تار)، "حسین تهرانی" (ضرب)، "محمد حیدری" (سنتور) و "احمد عبادی"

(سه‌تار) همراهی شده است. طراحی جلد این صفحه‌ها با استفاده از مینیاتورهای کهن ایرانی صورت گرفته و جلد دارای فضای ویژه صفحه و مکان کافی برای متن اشعار و معرفی شعرا می‌باشد.

از جذاب‌ترین جلدهای صفحه‌های وزارت فرهنگ و هنر، جلد صفحه‌ای است که در دهه ۵۰ شمسی، به مناسبت جشنواره حماسی توس و با استفاده از نقاشی سبک قهوه‌خانه‌ای با امضای قولر آقاسی، توسط شرکت آهنگ‌روز با شماره (ARE-1085) تولید شده است. روی اول این صفحه با عنوان آوای توس، شعری از فردوسی با آهنگی از مرتضی حنانه، توسط سودابه صفائی به‌مراهی ارکستر اجرا می‌شود و برروی دوم، قطعه شعر دیگری از وی با عنوان نیایش یزدان با ساخته‌ای از حشمت سنجری توسط گروه کر ملی اجرا شده است.

صفحه‌های کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

اولین صفحه کانون در سال ۱۳۴۷ شمسی منتشر می‌شود و تا سال ۱۳۵۰ شمسی و انتشار صفحه "ماهی سیاه کوچولو" براساس قصه "صمد بهرنگی" و موسیقی "اسفندیار منفردزاده" فعالیت دیگری در این زمینه ندارد. جلد صفحه نیز بر مبنای نقاشیهای کتاب اثر "فرشید مثقالی" طراحی شده است. سپس قصه "بزی که گم شد" نوشته "نادر ابراهیمی" و با موسیقی "اسفندیار منفردزاده" منتشر می‌گردد و با صفحه‌های "طوقی"، "گل اومد بهار اومد"، "پیترو و گرگ"، "بابا برفی"، "قهرمان"، "لی لی حوضک"، "شاهزاده شاد"، "آهو و پرنده‌ها"، "انگشتی جادو" و ... ادامه می‌یابد و مجموعه "صدا برای نوجوانان" شکل می‌گیرد که از جنبه‌های گوناگون و به‌ویژه طراحی جلد و بکارگیری گرافیک، نشانگر حضور جریانی نوگرا در فضای هنری آغاز دهه ۵۰ شمسی در ایران می‌باشند که ریشه‌یابی ایجاد، نشو و نما، فعالیتها و نهادهای آن، محتاج مجالی جداگانه است. در مجموعه "صدا برای نوجوانان"، اسامی هنرمندانی چون "احمد اسبقی" برای "بابا برفی" (۱۳۵۱)، "عدنانی" برای "انگشتی جادو" (۱۳۵۱)، "ابراهیم حقیقی" برای "آهو گردن دراز" (۱۳۵۲) و همچنین "کی" از همه پرزورتره (۱۳۵۲)، "مصطفی اوجی" برای "کرم شبتاب" (۱۳۵۲) و احتمالاً فرشید مثقالی (چند اثر) برای نقاشیها یا طرح جلد صفحه‌ها، ثبت شده است.

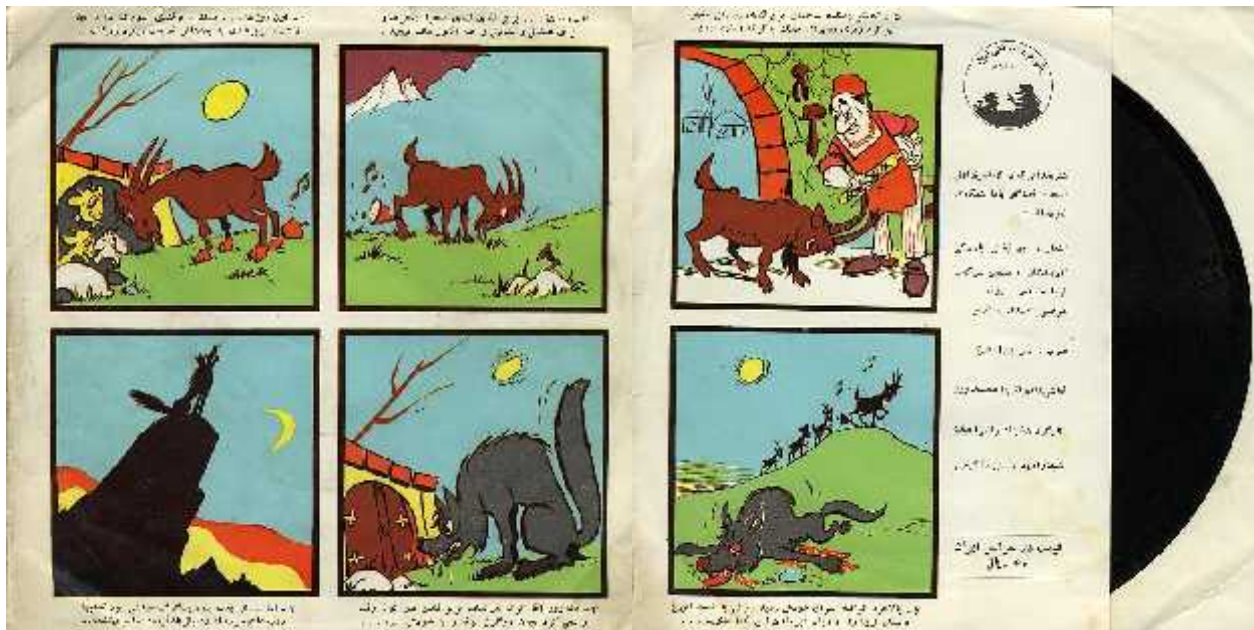

یادآوری این نکته ضرورت دارد که مجموعه صفحه‌های دیگری نیز برای کودکان و نوجوانان منتشر شده که مهمترین آنها صفحه‌های "آهنگ روز" و "سری صفحات یکی بود یکی نبود" می‌باشند و به ویژه "سری صفحات یکی بود یکی نبود" که زیرنظر "کیومرث درم‌بخش" و با نقاشیها و در حقیقت کاریکاتورهای "احمد سخاورد" طراحی شده‌اند، از منظر طراحی جلد، آثاری ممتاز بشمار می‌آیند.

جلدهای گرافیکی

از نیمه دوم دهه ۱۳۴۰ شمسی، لیبلهای صفحه‌های ۴۵ دور فارسی که توسط کارخانه‌های اصلی تولید کننده صفحه نظیر ایران گرام، موزیکال، فیلیپس و رویال و به سفارش صاحبان لیبلهای جدید تولید می‌شود، افزایش چشمگیری می‌یابد و لیبلهای دیگری نظیر مونوگرام، الیمپیک، آپولون، گلدن رکورد، مولن روز، جام، پارس رکورد، نغمه‌ها، شباهنگ، لاوی (استریو دیسکو)، هارمونی، آپولون فاین موزیک، پولیدور، زنگوله، کارون، کهن، کاسپین و غیره متولد می‌شوند. از آنجا که بجز فرآیند تولید صفحه، بقیه امور توسط صاحبان لیبلهای جدید صورت می‌گرفته، شاهد تحول تدریجی قابل اعتنایی در متمیزه‌های هنری و ویژگیهای گرافیکی صفحه‌های ۴۵ دور فارسی هستیم. از جمله استفاده از کاریکاتور، نوشتن شعر ترانه‌ها با دستخط و امضای شعرا و هنرمندان بویژه در پشت جلدها گسترش می‌یابد.

روی جلد صفحه‌های گروههای بیت ایرانی نظیر گلدن رینگ، شبخ، لیتلز، ربلز، رنگین کمان، اعجوبه‌ها و ... با اقتباس از روی جلد صفحه‌های مشابه خارجی (بیتلز، رولینگ استونز و ...) استفاده از

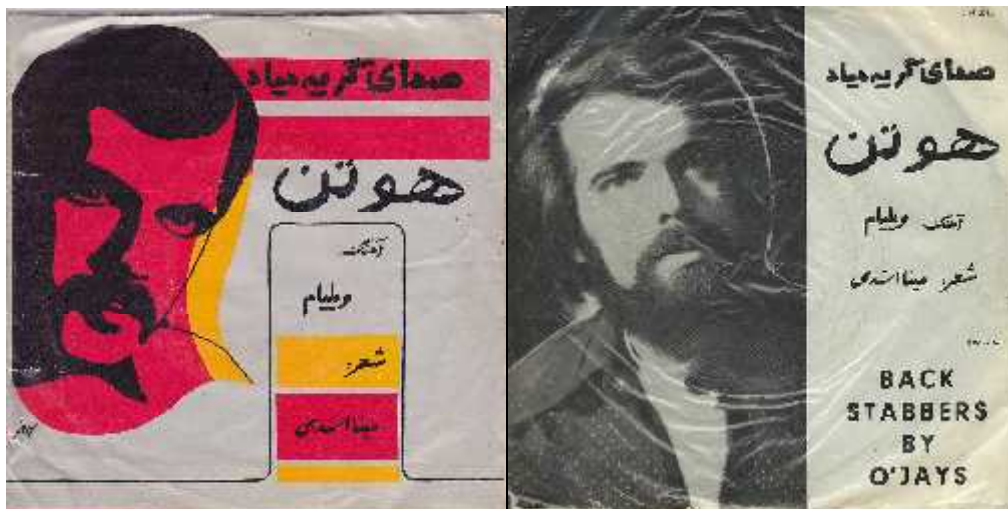
تصویر ایستاده یا نشسته اعضای گروه است. طرح جلد صفحه "چیلی پوم" از گروه "بلک کتز" متفاوت با بقیه و متعلق به طراحی بنام "مسعود باشنگ" می‌باشد.

معمولا آثار فرهاد، فریدون فروغی و داریوش از گرافیک متفاوتی برخوردارند. طرح جلد صفحه "جمعه" نقطه عطفی در مسیر طراحی جلد صفحه‌های ایرانی بوده است. طرح جلد شاخص صفحه "شبان" براساس متن مندرج در پشت جلد، از "اسفند" (نام طراح یا آتلیه) می‌باشد که کار طراحی جلد صفحه "تنگنا" از فریدون فروغی نیز دارای همین امضاست. در حالیکه در طرح جلد صفحه "هفته خاکستری"، استفاده زیبا و قدرتمندانه‌ای از خوشنویسی مشکی "اوجی" در کنار رنگ

خاکستری زمینه، توسط طراحی بنام "نادری" صورت گرفته و تشابه دو روی جلد نیز از ممیزه‌های مهم این طرح جلد می‌باشد. نام و امضای "نادری" در ذیل دو طرح جلد دیگر از آثار ویگن با لیبل "آپولون فاین موزیک" وجود دارد که فضای کلی آن، پاپ آرت و بکارگیری رنگهای تند و تخت بر روی تصاویر است. جلد اغلب صفحه‌های "آپولون فاین موزیک" دارای نوآوری از حیث گرافیک و تعداد فضای موجود در جلد و محتویات مندرج در آنهاست. طراحی جلد صفحه "مرد سرگردان"

از "ویگن" دارای تشابه گرافیکی زیادی با کتاب‌های "کارو، مثل کتاب "شکست سکوت" می‌باشد. صفحه "هدای گریه میاد" باصدای "هوتن" نیز دارای دو جلد است که یکی از آن دو دارای ویژگی برتر گرافیکی با استفاده از فضای "پاپ آرت" است و دارای امضای "بهروز" می‌باشد.

طراح جلد صفحه "بن‌بست" نیز براساس استفاده دکوراتیو از حروف، توسط "ایرج نجومی" صورت گرفته که آن را برای لیبل "سورنا" طراحی نموده و در پشت جلد نیز، عکس ایستاده خواننده، آهنگساز و ترانه‌سرا وجود دارد.

از جمله صفحه‌هایی که دارای برجستگی گرافیکی در طراحی جلد هستند می‌توان موارد زیر را نیز ذکر کرد: "شهر خالی" با صدای "فرشته"، "اشارتهای دل" و "حمدی فیل" با صدای "سلی"، "دستای تو" با صدای "داریوش"، "بوی تن تو" با صدای "کامران"، "زندون دل" و .... اشاره کرد.

در طراحی جلد صفحه‌های مهرپویا، کورش یغمایی و گوگوش، از بکارگیری عکاسی بعنوان محور اصلی و سپس کار با حروف، متن و رنگ مناسب استفاده شده که شاید بهترین آنها صفحه "حرف" از گوگوش باشد. در صفحه شهر غم از ستار، عناصر بیشتری از کار گرافیکی مشاهده می‌شود.

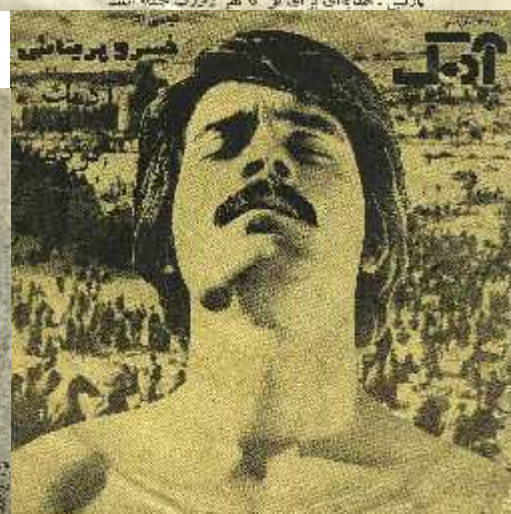
نمونه‌هایی از طرح جلد صفحه‌های مورد بحث برای مزید توجه و استفاده، ذیلا درج می‌گردد ضمن آنکه از صفحه "صد تا جوونه" و گرافیک خاص آن، هیچ اطلاعاتی بجز جلد صفحه در دسترس نگارنده نیست و احتمال آنکه این صفحه در خارج از کشور تولید شده باشد، بسیار زیاد است.

یادآور می‌شود ژانرهای دیگری نیز در بین صفحه‌های فارسی وجود دارد که دارای تنوع در طراحی جلد می‌باشد (موسیقی فیلم، موسیقی مذهبی، موسیقی محلی، صفحه‌های سفارش شهرستانها و ...) که بایستی در مجال دیگری بدانها پرداخته شود.